



Runstenar

– att bevara en sten med dess ristningar till framtiden

Många vill hjälpa till att vårda våra runstenar och undrar över hur de bidrar till att dessa kan bevaras till våra barn och barnbarn. Mycket kan göras lokalt av frivilliga, som regelbundet kan hålla undan högt gräs, sly, buskar, fukt och annat som orsakar lav, mossa och alger. Förebyggande arbete är det bästa sättet att bevara runstenarna!

Förebyggande konservering

Konservatorer använder sig av begreppet förebyggande konservering. Grunden i det förebyggande arbetet är att man undersöker hur man kan förbättra skötseln av närmiljön. Titta efter följande saker:

- *Ligger det ofta löv, fågelbajs och klippt gräs på stenytan?*
Ta bort det direkt! Om det ligger kvar hålls fukten kvar i stenen och det fungerar dessutom som gödsel och gör att det snabbt börjar växa lav, mossa och alger på stenen. Lav, alger och mossa brukar kallas för påväxt. Vatten + näring = påväxt.
- *Växer det högt gräs, sly, buskar eller träd i närheten?*
En runsten bevaras bättre om man regelbundet röjer i stenens närhet och tar bort högt gräs, buskar och träd, det vill säga sådant som skuggar, kan välta över runstenen eller släpper organiskt material på stenytan. Barrträd, såsom gran, är extra skadligt för stensorter som innehåller kalk.



Säkerhet är alltid prioriterat. En lutande sten bör åtgärdas snarast.
Foto: Helen Simonsson, RAÄ.



Riskerar stenen att skadas på grund av sin placering? Kan inskriftens läsbarhet ökas med en annan färg? Konservering innebär att väga för- och nackdelar med olika behandlingar mot varandra. Foto: Helen Simonsson, RAÄ.

Håll gärna ett extra öga på gamla lagningar, att bruket fortfarande fäster mot stenen så att inte vatten kan tränga in och att det inte finns järn som rostar. Foto: Helen Simonsson, RAÄ.

Tänk på att man får inte beskära eller ta bort buskar och träd utan markägarens tillstånd. Ha inga blomsterrabatter runt en runstenen.

- *Var tar vattnet vägen när det regnar?*
När det regnar har man ett utmärkt tillfälle att undersöka hur vattnet rör sig på eller runt stenen. Kontrollera att det inte samlas vatten i stenens närområde, att det inte droppar vatten på stenen från träd eller tak eller att stuprör inte är felriktade så att runstenen blir onödigt blöt. Rinnande vatten från rostande järn och kopparkoppar missfärgar. Fungerande dränering och vattenavrinning runt stenen är mycket viktigt. Vatten och fukt suges in i stenen och kan skada stenen på sikt.
- *Kan det uppstå skador på grund av saker som människor gör?*
Se till att stenen inte kan bli påkörd av bilar eller av snöplogen. Vintersalta aldrig i närheten av

en runsten. Ställ aldrig marschaller i närheten av runstenar. Låt inte hundar kissa på runstenar (ibland kan ett litet staket eller flytt av en gångväg behövas).

Förebyggande arbete sparar tid och pengar. Det är lättare och billigare att direkt ta bort det som kan orsaka påväxt eller skador istället för att vänta tills det krävs dyra expertinsatser.

Prioriteringsordning för åtgärder

Hur vet man när man behöver kontakta sin länsstyrelse? Vilka skador är allvarliga och vilka saker behöver inte rapporteras? Hur prioriterar man mellan åtgärder? Prioriteringsordningen är denna:

1. Allmänhetens säkerhet

Lutar stenen och riskerar att falla över någon så bör det åtgärdas snarast. Personsäkerhet är högsta prioritet. Kontakta din Länsstyrelse.



Näring och fukt befrämjar biologisk påväxt. Ofta ser man att det börjar växa först i stenyttans fördjupningar.
Foto: Helen Simonsson, RAÄ



En sten utan påväxt är i stort sett omöjligt. Det nyhuggna utseendet efter att en konservator rengjort en sten är därför etthögst kortvarigt tillstånd. Foto: Helen Simonsson, RAÄ.

2. Stenens bevarande

Har stenen sprickor, öppningar eller trasiga lagningar där vatten kan tränga in och frostspränga stenen, finns det vita saltutfällningar, sandar stenyttan när du rör vid den, eller finns det rostande järn så bör dessa saker åtgärdas tämligen omgående. Det är skador som kan bli värre och dyrare att åtgärda ju längre man väntar. Kontakta din länsstyrelse om du ser skador som verkar öka.

3. Stenens utseende

Om den målade, moderna färgen i ristningarna har flagnat eller blekts eller om det växer lite på runstenen innebär detta i regel ingen akut fara för stenens bevarande. Flagnad färg försvårar ibland ristningens synlighet men är oftast mest en estetisk fråga, det ser tråkigt ut. Påväxt är naturligt på sten som befinner sig utomhus. Vissa somrar får vi på grund av väderleken mer påväxt på stenyttorna än andra. Lav älskar dessutom ren luft och vi har därför snabbare påväxt av lav på sten i lantliga miljöer jämfört med i städer. Påväxt och blekt färg är inte akuta skador, det har lägsta prioritet och därför behöver man inte kontakta sin länsstyrelse om man upptäcker detta.

Rengöring

Att helt ta bort lav, alger och mossa som redan har vuxit fast på en runsten sliter på stenen. En del av stenen lossnar vid rengöring och ytan blir grövre för varje rengöring. På en grövre yta växer det fortare.

Man kan alltså lätt hamna i en negativ spiral med allt tätare rengöringar och allt mer påväxt.

Eftersom borttagning av redan etablerad påväxt ska göras försiktigt, ska det göras av en konservator. Det ska göras så sällan som möjligt, gärna med 20–30 år mellan tillfällena. Länsstyrelsen är den myndighet som ger tillstånd till och som är beställare av vårdåtgärder på runstenar. För att det ska vara möjligt att ha så långa intervaller mellan konservatorns insatser behövs det förebyggande arbetet.

Rengöring av sten kan göras med olika ambitionsnivå och med många olika metoder beroende på syftet med åtgärden. Hela runstenen måste till exempel inte rengöras så hårt att den ser nyhuggen ut varje gång de bemålade ristningarna har börjat synas sämre.

Syns runorna och ristningar dåligt i kontrast mot stenens yta kan man fundera på andra metoder att tydliggöra runorna och höja läsbarheten. Man kan välja att rengöra enbart de bemålade runorna och att retuschera den befintliga färgen. Man kan måla om ristningarna med en annan färg för att uppnå större kontrast mot stenyttan. Man kan ha informationsskyltar som berättar om inskriftens betydelse, som visar hur stenen är ristad, hur den kan ha varit målad som ny och som berättar om varför en runsten inte kan se ut som om den är i nyskick.

Skyltar

Länsstyrelserna är tillståndsgivare och beställare, både av vård- och rengöringsinsatser och av skyltar.



Var uppmärksam på färskta brottytor som kan indikera att stenen blivit skadad nyligen. Jämför gärna med äldre fotografier.
Foto: Helen Simonsson, RAÄ.

Det finns dock inget krav på att alla runstenar och fornlämningar i Sverige ska vara skyltade.

Observation och dokumentation

Två mycket viktiga saker som allmänheten, hembygdsföreningar eller runstensfaddrar kan bidra med är regelbunden observation och dokumenta-

tion av stenarna och deras närmiljö. Detta kan göras som en enklare dagbok med korta noteringar. I denna kan man kortfattat beskriva både runstensens och miljös tillstånd och behovet av åtgärder i bild och text. Fotograferar man stenarna med vissa tidsintervaller kan man upptäcka även långsamma förändringar på stenen och närmiljön.

Skadeinventering

Om man upptäcker en skada har man stor hjälp av tidigare tagna fotografier eller anteckningar. Utifrån sin dokumentation, sina fotografier och anteckningar kan man ställa följande frågor:

- Är skadan ny eller gammal?
- Hur stor är skadan?
- Verkar skadan öka?
- Finns det en risk att skadan förvärras fort?

Många runstenar består av fragment som har satts ihop. Dessa fragment lossnar ibland. Upptäcker du att en bit är på väg att lossna eller redan har lossnat, kontakta din Länsstyrelse. Se till att flera personer vet var den lossnade biten förvaras, så att den inte kommer bort i väntan på att en professionell stenkonservator kan åtgärda skadan.

Litteratur och länkar

Danielsson, R. 2006. *Handbok i fornminnesvård*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm. <http://kultur-arvsdata.se/raa/samla/html/50>.

**Om du upptäcker skador på en runsten:
kontakta din länsstyrelse!**